

Говорили, що на набережній з'явилася нова особа: дама з собачкою. Дмитро Дмитрович Гуров, який прожив у Ялті вже два тижні і звикся тут, теж став цікавитись новими особами. Сидячи в павільйоні у Верне, він бачив, як по набережній пройшла молода дама, невисока на зріст блондинка, в береті; за нею біг білий шпіц.

І потім він зустрічав її в міському саду і в сквері, по кілька разів на день. Вона гуляла сама, все в тому ж береті, з білим шпіцом; ніхто не знав, хто вона, і називали її просто так: дама з собачкою.

"Якщо вона тут без чоловіка і без знайомих,— міркував Гуров,— то було б не зайвим познайомитися з нею".

Йому не було ще сорока, але в нього була вже дочка дванадцяти років і два сини гімназисти. Його одружили рано, коли він був ще студентом другого курсу, і тепер дружина здавалась у півтора рази старшою за нього. Це була жінка висока, з темними бровами, пряма, поважна, солідна і, як вона сама себе називала, мисляча. Вона багато читала, не писала в листах ъ, називала чоловіка не Дмитром, а Димитрієм, а він потай вважав її обмеженою, вузькою, негарною, боявся її і не любив бувати дома. Зраджувати її він почав уже давно, зраджував часто і, мабуть, тому про жінок висловлювався майже завжди погано, і коли в його присутності говорили про них, то він називав їх так:

— Нижча раса!

Йому здавалося, що він досить навчений гірким досвідом, щоб називати їх, як завгодно, але все ж без "нижчої раси" він не міг би прожити й двох днів. У товаристві мужчин йому було нудно, негаразд, з ними він був неговіркий, холодний, а серед жінок почував себе вільно і знав, про що говорити з ними і як тримати себе; і навіть мовчати з ними

йому було легко. В його зовнішності, у вдачі, в усій його натурі було щось принальне, невловне, що прихилило до нього жінок, вабило їх; він знав про це, і самого його теж якась сила тягла до них.

Досвід багаторазовий, справді гіркий досвід, навчив його давно, що всяке зближення, яке спочатку так приємно різноманітить життя і здається милою і легкою пригодою, в порядних людей, особливо в москвичів, важких на підйом, нерішучих, неминуче виростає в цілу задачу, складну надзвичайно, і становище кінець кінцем стає обтяжливим. Але при всякій повій зустрічі з цікавою жінкою цей досвід якось вислизав з пам'яті, і хотілося жити, все здавалось таким простим і забавним.

І от одного разу, надвечір, він обідав у саду, а дама в береті підходила, не поспішаючи, щоб зайняти сусідній стіл. Її вираз, хода, вбрання, зачіска говорили йому, що вона з порядного товариства, заміжня, у Ялті вперше і сама, що їй нудно тут... В розповідях про нечистоту місцевих звичаїв багато неправди, він зневажав їх і знав, що такі розповіді здебільшого складають люди, які самі б охоче грішили, якби вміли; але, коли дама сіла за сусідній стіл за три кроки від нього, йому згадалися ці оповідання про легкі перемоги, про поїздки в гори, і спокуслива думка про швидкий, короткочасний зв'язок, про роман з невідомою жінкою, якої не знаєш на ім'я і прізвище, раптом опанувала його.

Він лагідно поманив до себе шпіца і, коли той підійшов, погрозив йому пальцем. Шпіц загарчав. Гуров знов погрозив.

Дама глянула на нього і зразу ж опустила очі.

— Він не кусається,— сказала вона й почервоніла.

— Можна дати йому кістку? — І коли вона ствердно кивнула головою, він спитав привітно: — Ви давно зволили приїхати до Ялти?

— Днів з п'ять.

— А я вже дотягую тут другий тиждень.

Помовчали трохи.

— Час минає швидко, а проте тут така нудьга! — сказала вона, не дивлячись на нього.

— Це тільки заведено говорити, що тут нудно. Обиватель живе в себе десь у Белеві або Жиздрі — і йому не нудно, а приїде сюди: "Ой, нудно! Ой, курява!" Подумаєш, що він з Гренади приїхав.

Вона засміялась. Потім обоє продовжували їсти мовчки, як незнайомі; але після обіду пішли разом — і почалася жартівлива, легка розмова людей вільних, задоволених, яким однаково, куди б не йти, про що не говорити. Вони гуляли й говорили про те, як дивно освітлене море; вода була бузкового кольору, такого м'якого й теплого, і по пій від місяця йшла золота смуга. Говорили про те, як душно після гарячого дня. Гуров розповів, що він москвич, за освітою філолог, але служить у банку; готувався колись співати в приватній опері, але кинув, має в Москві два будинки... А від неї він дізнався, що вона виросла в Петербурзі, але вийшла заміж у С., де живе вже два роки, що пробуде вона в Ялті ще з місяць, і за нею, може, приїде її чоловік, якому теж хочеться відпочити. Вона ніяк по могла пояснити, де служить її чоловік, у губернському правлінні чи в губернській земській управі, і це їй самій було смішно. І дізнався ще Гуров, що її звати Анною Сергіївною.

Потім у себе в номері він думав про неї, про те, що завтра вона, напевно, зустрінеться з ним. Так повинно бути. Лежачи спати, він згадав, що вона ще так недавно була інституткою, вчилася так само, як тепер його дочка, згадав, скільки ще несміливості, ніяковості було в її сміхові, в розмові з незнайомим,— мабуть, це вперше в житті вона була сама, в таких умовах, коли за нею ходять, і на неї дивляться, і

розмовляють з нею тільки з одною таємною метою, про яку вона не може не догадуватися. Згадав він її тонку, слабку шию, гарні сірі очі.

"Щось у ній є жалюгідне все-таки",— подумав він і став засипати.

II

Минув тиждень після знайомства. Був святковий день. У кімнатах було душно, а на вулицях вихором носилася курява, зривало капелюхи. Весь день хотілося пити, і Гуров часто заходив до павільйону і пропонував Анні Сергіївні то води з сиропом, то морозива. Нікуди було дітися.

Увечері, коли трохи стихло, вони пішли на мол, щоб подивитись, як прийде пароплав. На пристані було багато гуляючих; зібралися зустрічати когось, тримали букети. І тут виразно впадали в око дві особливості ошатної ялтинської юрби: літні дами були одягнені, як молоді, і було багато генералів.

Через хвилювання на морі пароплав прийшов пізно, коли вже сіло сонце, і, перше ніж пристати до молу, довго повертався. Анна Сергіївна дивилася в лорнетку на пароплав і на пасажирів, ніби шукаючи знайомих, і коли зверталась до Гурова, то очі в неї блищали. Вона багато говорила, і запитання в неї були уривчасті, і вона сама зразу ж забувала, про що питала; потім загубила в юрбі лорнетку.

Ошатна юрба розходилась, уже не було видно облич, вітер вщух зовсім, а Гуров і Анна Сергіївна стояли, немов чекаючи, чи не зійде ще хто з пароплава. Анна Сергіївна вже мовчала й нюхала квітки, не дивлячись на Гурова.

— Погода надвечір стала краща,— сказав він.— Куди ж ми тепер підемо? Чи не поїхати нам куди-небудь?

Вона нічого не відповіла.

Тоді він пильно подивився на неї і раптом обійняв її й поцілував у губи, і його обдало пахощами і вологою квітів, і зараз же він лякливо оглянувся: чи не бачив хто?

— Ходімо до вас...— вимовив він тихо.

І обоє пішли швидко.

У неї в номері було душно, пахло духами, які вона купила в японському магазині. Гуров, дивлячись на неї тепер, думав: "Яких тільки не буває в житті зустрічей!" Від минулого в нього зберігся спогад про безтурботних, добродушних жінок, веселих від кохання, вдячних йому за щастя, хоч би дуже коротке; і про таких,— як, наприклад, його дружина, — що кохали без щирості, з зайвими розмовами, манірно, з істерією, з таким виразом, немовби то було не кохання, не пристрасть, а щось значніше; і про таких двох-трьох, дуже гарних, холодних, в яких раптом перебігав на обличчі хижий вираз, уперте бажання взяти, вихопити в життя більше, ніж воно може дати, і це були не першої молодості, примхливі, нерозсудливі, владні, нерозумні жінки, і коли Гуров байдужів до них, то краса їх збуджувала в ньому ненависть, і мереживо на їх білизні здавалось йому тоді схожим на луску.

Але тут все та сама несміливість, незграбність недосвідченої молодості, ніякове почуття; і було враження розгубленості, начебто хтось раптом постукав у двері. Анна Сергіївна, ця "дама з собачкою", до того, що трапилося, поставилась якось особливо, дуже серйозно, наче до свого падіння,— так здавалось, і це було дивно і не до речі. В неї опали, зав'яли риси і по боках обличчя сумно висіло довге волосся, вона замислилась у сумній позі, наче грішниця на старовинній картині.

— Недобре,— сказала вона.— Ви ж перший мене не поважаєте тепер.

На столі в номері був кавун. Гуров відрізав собі скибку і став їсти повільно. Минуло принаймні півгодини в мовчанні.

Анна Сергіївна була зворушлива, від неї віяло чистотою порядної, наївної, малодосвідченої жінки; одинока свічка, яка горіла на столі, ледве освітлювала її обличчя, але було видно, що в неї недобре на душі.

— Чому б я міг перестати поважати тебе? — спитав Гуров.— Ти сама не знаєш, що кажеш.

— Нехай бог мене простить! — сказала вона, і очі в неї поповнилися слізьми.— Це жахливо.

— Ти наче виправдуєшся.

— Чим мені виправдатися? Я погана, низька жінка, я себе зневажаю і про виправдання не думаю. Я це чоловіка обманула, а саму себе. І не тепер тільки, а вже давно обманюю. Мій чоловік, може, чесна, добра людина, але ж він лакей! Я не знаю, що він робить там, як служить, а знаю тільки, що він лакей. Мені, коли я вийшла за нього, було двадцять років, мене поривала цікавість, мені хотілося чого-небудь кращого; адже є,— казала я собі,— інше життя. Хотілося пожити! Пожити й пожити... Цікавість мене пекла... ви цього не розумієте, але, клянусь богом, я вже не могла владати собою, зо мною щось робилось, мене не можна було втримати, я сказала чоловікові, що хвора, і поїхала сюди... І тут усе ходила, як в чаду, як божевільна... І от я стала пошлою, поганою жінкою, яку кожен може зневажати.

Турову було вже нудно слухати, його дратував наївний тон, це каяття, таке несподіване й недоречне; якби не сльози на очах, то можна було б подумати, що вона жартує або грає роль.

— Я не розумію,— сказав він тихо,— чого ж ти хочеш?

Вона сховала обличчя в нього на грудях і пригорнулась

до нього.

— Вірте, вірте мені, благаю вас...— говорила вона.— Я люблю чесне, чисте життя, а гріх мені огидний, я сама не знаю, що роблю. Прості люди кажуть: нечистий попутав. І я можу тепер про себе сказати, що мене попутав нечистий.

— Годі, годі...— бурмотів він.

Він дивився їй у нерухомі, злякані очі, цілував її, говорив тихо і ласкаво, і вона потроху заспокоїлась, і веселість вернулась до неї; стали обоє сміятись.

Потім, коли вони вийшли, на набережній не було ні душі, місто зі своїми кипарисами мало зовсім мертвий вигляд, але море ще шуміло й билось об берег; один баркас гойдався на хвилях, і на ньому сонно блимав ліхтарик.

Знайшли візника і поїхали до Ореанди.

— Я оце внизу в прихожій довідався про твоє прізвище: на дошці написано фон Дідеріц,— сказав Гуров.— Твій чоловік німець?

— Ні, в нього, здається, дід був німець, але сам він православний.

В Ореанді сиділи на лавці, недалеко від церкви, дивилися вниз на море і мовчали. Ялту було ледве видно крізь ранішній туман, на вершинах гір нерухомо стояли білі хмари. Листя не ворухилось на деревах, цвірчали цикади, і одноманітний, глухий шум моря, що долинав знизу, говорив про спокій, про вічний сон, який чекає нас. Так шуміло внизу, коли ще тут не було ні Ялти, ні Ореанди, тепер шумить і шумітиме так само байдуже й глухо, коли нас не буде. І в цій незмінності, в цілковитій

байдужості до життя і смерті кожного з нас криється, може, запорука нашого вічного порятунку, безперервного руху життя на землі, безперервної досконалості. Сидячи поруч молодій жінці, яка на світанку здавалась такою гарною, заспокоєний і зачарований виглядом цієї казкової обстановки — моря, гір, хмар, широкого неба,— Гуров думав про те, яке, по суті, коли вдуматися, все прекрасне на цьому світі, все, крім того, що ми самі мислимо й робимо, коли забуваємо про свою людську гідність.

Підійшов якийсь чоловік — мабуть, сторож,— подивився на них і пішов. І ця подробиця здалася такою таємничою і теж гарною. Видно було, як прийшов пароплав з Феодосії, освітлений ранішньою зорею, вже без вогнів.

— Роса на траві,— сказала Анна Сергіївна після мовчання.

— Так. Пора додому.

Вони вернулись до міста.

Потім кожного полудня вони зустрічались на набережній, снідали разом, обідали, гуляли, захоплювалися морем. Вона жалілася, що погано спить і що в неї тривожно б'ється серце, задавала все ті самі запитання, хвилюючись то з ревності, то зі страху, що він не досить її поважає. І часто в сквері або в саду, коли поблизу них нікого не було, від раптом пригортав її до себе й цілував палко. Цілковите неробство, ці поцілунки серед білого дня, з осторогою і страхом, коли б хто не побачив, спека, запах моря і повсякчасне миготіння перед очима гулящих, ошатних, ситих людей наче переродили його; він говорив Анні Сергіївні про те, яка вона гарна, яка принадна, був нетерпляче палкий, не відходив від неї ні на крок, а вона часто задумувалась і все просила його признатися, що він її не поважає, нітрохи не любить, а тільки бачить у ній пошлу жінку. Майже щовечора пізніше вони їздили куди-небудь за місто, в Ореанду

або на водоспад; і прогулянка виходила вдалою, враження незмінно кожного разу були прекрасні, величаві.

Чекали, що приїде чоловік. Але прийшов від нього лист, в якому він повідомляв, що в нього розболілись очі, і благав дружину скоріше вернутися додому. Анна Сергіївна почала квапитися.

— Це добре, що я їду,— казала вона Гурову.— Це сама доля.

Вона поїхала кіньми, і він проводжав її. Їхали цілий день. Коли вона сідала у вагон кур'єрського поїзда, і коли вдарив другий дзвінок, вона говорила:

— Дайте, я подивлюся на вас іще... Подивлюся ще раз. Ось так.

Вона не плакала, але була сумна, наче хвора, і обличчя в неї дрижало.

— Я буду про вас думати... згадувати,— говорила вона.— Господь з вами, залишайтеся. Не згадуйте лихом. Ми назавжди прощаємося, це так треба, бо не слід би було зовсім зустрічатися. Ну, Господь з вами.

Поїзд відійшов швидко, його вогні скоро зникли, і через хвилину вже не було чути шуму, наче все змовилося навмисне, щоб припинити якнайшвидше це солодке забуття, це безумство. І, zostавшись сам-один на платформі та дивлячись у темну далечінь, Гуров слухав сюрчання коників і гудіння телеграфних дротів з таким почуттям, начебто щойно проснувся. І він думав про те, що ось у його житті була ще одна пригода або подія, і це теж уже скінчилось, і залишився тепер спогад... Він був зворушений, сумний і почував легке каяття; адже ця молода жінка, з якою він більше вже ніколи не побачиться, не була з ним щаслива; він був привітний з нею і щирий, але все ж у поводженні з нею, в його тоні й пестошах пробігала тінню легка насмішка, грубувата гордовитість щасливого чоловіка, який до того ж майже вдвоє старший за неї. Весь

час вона називала його добрим, незвичайним, величним; очевидно, він здавався їй не тим, чим був насправді, значить, мимоволі обманював її...

Тут на станції вже пахло осінню, вечір був холоднуватий.

"Пора й мені на північ,— думав Гуров, ідучи з платформи.— Пора!"

III

Дома, в Москві, уже все було по-зимовому, топили печі, і ранками, коли діти збирались до гімназії й пили чай, було темно, і нянька ненадовго світила світло. Вже почались морози. Коли йде перший сніг, у перший день їзди на санях приємно бачити білу землю, білі дахи, дихається м'яко, гарно, і в цей час згадуються молоді літа. У старих лип і беріз, білих від інею, добродушний вираз, вони ближчі до серця, ніж кипариси і пальми, і поблизу них уже не хочеться думати про гори і море.

Гуров був москвич, вернувся він до Москви гарного морозного дня, і коли надів шубу і теплі рукавички й пройшовся Петровкою, і коли в суботу ввечері почув дзвони, то недавня поїздка і місця, де він був, втратили для нього всю чарівність. Поволі він поринув у московське життя, вже з жадібністю прочитував по три газети в день і говорив, що не читає московських газет з принципу. Його вже тягло в ресторани, клуби, на звані обіди, ювілеї, і вже йому було приємно, що в нього бувають відомі адвокати і артисти і що в лікарському клубі він грає в карти з професором. Уже вія міг з'їсти цілу порцію солянки на сковорідці...

Мине який-небудь місяць, і Анна Сергіївна, здавалось йому, покриється в пам'яті туманом і лише зрідка снитиметься із зворушливою усмішкою, як снилися інші. Але минуло більше місяця, настала глибока зима, а в пам'яті все було ясне, наче розстався він з Анною Сергіївною тільки вчора. І спогади розгорялись дедалі сильніше. Чи доносились серед вечірньої тиші до його кабінету голоси дітей, що готували уроки, чи чув він романс, або орган у ресторані, чи завивала в каміні завірюха,

як раптом воскресало в пам'яті все: і те, що було на молу, і ранній ранок з туманом на горах, і пароплав з Феодосії, і поцілунки, Він довго ходив по кімнаті і згадував, і усміхався, і потім спогади переходили в мрії, і минуле в уяві мішалось з тим, що буде. Анна Сергіївна не снилась йому, а йшла за ним всюди, як тінь, і стежила за ним. Заплющивши очі, він бачив її, як живу, і вона здавалась кращою, молодшою, ніжнішою, ніж була; і сам він здавався собі кращим, ніж був тоді, в Ялті. Вона вечорами дивилась на нього з книжкової шафи, з каміна, з кутка, він чув її подих, ласкавий шелест її одежі. На вулиці він проводжав поглядом жінок, шукав, чи нема схожої на неї...

І вже мучило сильне бажання поділитися з ким-небудь своїми спогадами. Але дома не можна було говорити про своє кохання, а поза домом — ні з ким. Не з пожильцями ж і не в банку. І про що говорити? Хіба він кохав тоді? Хіба було щось гарне, поетичне, або повчальне, або просто цікаве в його ставленні до Анни Сергіївни? І доводилось говорити невиразно про кохання, про жінок, і ніхто не догадувався, в чому річ, і тільки дружина ворушила своїми темними бровами і говорила:

— Тобі, Димитрію, зовсім не личить роль фата.

Одного разу вночі, виходячи з лікарського клубу зі своїм партнером, чиновником, він не стримався і сказав:

— Якби ви знали, з якою чарівною жінкою я познайомився в Ялті!

Чиновник сів у сани й поїхав, але раптом обернувся і окликнув:

— Дмитре Дмитровичу!

— Що?

— А тоді ви мали рацію: осетрина з душком!

Ці слова, такі звичайні, чомусь раптом обурили Гурова, здалися йому принизливими, нечистими. Які дикі звичаї, які особи! Що за безладні ночі, які нецікаві, непомітні дні. Шалена гра в карти, обжерливість, пияцтво, повсякчасні розмови все про одне. Непотрібні справи і розмови все про одне відхоплюють на свою пайку найкращу частину часу, найкращі сили, і, кінець кінцем, залишається якесь куце, безкриле життя, якась нісенітниця, і відійти і втекти не можна, наче сидиш у божевільні або в арештантських ротах!

Гуров не спав цілу ніч, і обурювався, і потім весь день провів з головним болем. І дальші ночі він спав погано, все сидів у ліжку і думав або ходив з кутка в куток. Діти йому набридли, банк набрид, не хотілось нікуди йти, ні про що говорити.

В грудні на свята він зібрався в дорогу і сказав дружині, що їде до Петербурга клопотатися за одного юнака,— і поїхав до С. Чого? Він і сам не знав добре. Йому хотілось побачитися з Анною Сергіївною й поговорити, влаштувати побачення, коли можна.

Приїхав він до С. ранком і зайняв у готелі найкращий номер, де вся підлога була обтягнута сірим солдатським сукном, і була на столі чорнильниця, сіра від пилу, з вершником на коні, у вершника була піднесена рука з капелюхом, а голова відбита. Швейцар дав йому потрібні відомості: фон Дідеріц живе на Старогончарній вулиці, у власному будинку — це недалеко від готелю, живе добре, багато, має свої коні, його всі знають у місті. Швейцар вимовляв так: Дридиріц.

Гуров не поспішаючи пішов на Старогончарну, відшукав будинок. Якраз проти будинку тягся паркан, сірий, довгий, з цвяхами.

"Від такого паркана втечеш",— думав Гуров, поглядаючи то на вікна, то на паркан.

Він міркував: сьогодні день неслужбовий, і чоловік, мабуть, дома. Та й без того, було б нетактовно увійти в дім і збентежити. Якщо ж послати записку, то вона, чого доброго, потрапить до рук чоловікові, і тоді все можна зіпсувати. Найкраще покластися на випадок. І він усе ходив по вулиці і коло паркана і піджидав цього випадку. Він бачив, як у ворота ввійшов жебрак і на нього напали собаки, потім, через годину, чув гру на роялі, і звуки доносилися слабкі, невиразні. Мабуть, Анна Сергіївна грала. Парадні двері раптом відчинились, і з них вийшла якась бабуся, а за нею біг знайомий білий шпіц. Гуров хотів покликати собаку, але в нього раптом забилося серце, і він від хвилювання не міг згадати, як звати шпіца.

Він ходив, і все більше ненавидів сірий паркан, і вже думав роздратовано, що Анна Сергіївна забула про нього і, може, вже розважається з іншим, і це так природно в становищі молодої жінки, яка змушена з ранку до вечора бачити цей проклятий паркан. Він повернувся до себе в номер і довго сидів на дивані, не знаючи, що робити, потім обідав, потім довго спав.

"Яке все це дурне і клопітне,— думав він, прокинувшись і дивлячись на темні вікна; був уже вечір.— От і виспався навіщось. Що ж тепер уночі робитиму?"

Він сидів на ліжку, накритому дешевою сірою, наче лікарняною, ковдрою, і дразнив себе з досадою:

"От тобі й дама з собачкою... От тобі й пригода... От і сиди тут".

Ще вранці, на вокзалі, йому впала в очі афіша з дуже великими буквами: йшла вперше "Гейша". Він згадав про це і поїхав до театру.

"Дуже можливо, що вона буває на перших виставах",— думав він.

Театр був повний. І тут, як взагалі в усіх губернських театрах, був туман над люстрою, гомінко непокоїлась гальорка; в першому ряду перед початком вистави стояли місцеві франти, заклавши руки назад; і тут у губернаторській ложі на першому місці сиділа губернаторська дочка в боа, а сам губернатор скромно ховався за порт'єрою, і видно було тільки його руки; коливалась завіса, оркестр довго настроювався. Весь час, поки публіка входила й займала місця, Гуров жадібно шукав очима.

Увійшла й Анна Сергіївна. Вона сіла в третьому ряду, і коли Гуров глянув на неї, то серце в нього стиснулось, і він зрозумів ясно, що для нього тепер на всьому світі нема ближчої, дорожчої і важливішої людини, ніж вона; вона, загублена в провінціальній юрбі, ця маленька жінка, нічим не видатна, з вульгарною лорнеткою в руках, заповнювала тепер усе його життя, була його горем, радістю, єдиним щастям, якого він тепер бажав для себе; і під звуки поганого оркестру, паскудних обивательських скрипок, він думав про те, яка вона гарна. Думав і мріяв.

Разом з Анною Сергіївною увійшов і сів поряд молодий чоловік з невеликими бакенбардами, дуже високий, сутулий; він при кожному кроці похитував головою і, здавалося, весь час кланявся. Мабуть, то був чоловік, якого вона тоді в Ялті, в пориві гіркого почуття, назвала лакеєм. І справді, в його довгій постаті, в бакенбардах, у невеликій лисині було щось лакейськи скромне, усміхався він солодко, і в петлиці в нього блищав якийсь учений значок, наче лакейський номер.

У першому антракті чоловік вийшов курити, вона зосталась у кріслі. Гуров, що сидів теж у партері, підійшов до неї і сказав тремтячим голосом, усміхаючись силувано:

— Здрастуйте.

Вона глянула на нього і зблідла, потім ще раз глянула з жахом, не вірячи очам, і міцно стиснула в руках вкупі віяло і лорнетку, очевидно,

борючись з собою, щоб не знепритомніти. Обоє змовчали. Вона сиділа, він стояв, зляканий її збентеженням, не зважуючись сісти рядом. Заспівали настроювані скрипки і флейти, стало раптом страшно, здавалося, що з усіх лож дивляться. Та ось вона підвелася і швидко пішла до виходу; він за нею, і обоє йшли безладно, по коридорах, по сходах, то підіймаючись, то спускаючись, і мигтіли в них перед очима якісь люди у судових, учительських і удільних мундирах, і все із значками; мигтіли дами, шуби на вішалках, дув наскрізний вітер, обвіваючи запахом недокурків. І Гуров, у якого дуже билося серце, думав:

"О господи! І до чого ці люди, цей оркестр..."

І в цю хвилину він раптом згадав, як тоді увечері на станції, провівши Анну Сергіївну, говорив собі, що все скінчилось і вони вже ніколи не побачаться. Але як що далеко було до кінця!

На вузьких, похмурих сходах, де було написано: "Хід до амфітеатру", вона спинилась.

— Як ви мене злякали! — сказала вона, важко дихаючи, все ще бліда, приголомшена.— О, як ви мене злякали! Я ледве жива. Чого ви приїхали? Чого?

— Але зрозумійте, Анно, зрозумійте...— вимовив він півголосом, кваплячись.— Благаю вас, зрозумійте...

Вона дивилась на нього з страхом, з благанням, з любов'ю, дивилася пильно, щоб міцніше затримати в пам'яті його риси.

— Я так страждаю! — казала далі вона, не слухаючи його.— Я весь час думала тільки про вас, я жила думками про вас. І мені хотілося забути, але навіщо, навіщо ви приїхали?

Вище, на площадці, два гімназисти курили й дивилися вниз, але Турову було байдуже, він пригорнув до себе Анну Сергіївну і став цілувати її обличчя, щоки, руки.

— Що ви робите, що ви робите! — говорила вона з жахом, відштовхуючи його від себе.— Ми з вами збожеволіли. Їдьте сьогодні ж, їдьте зараз... Заклинаю вас усім святим, благаю... Сюди йдуть.

По сходах знизу нагору хтось ішов.

— Ви повинні виїхати...— казала далі Анна Сергіївна пошепки.— Чуєте, Дмитре Дмитровичу? Я приїду до вас у Москву. Я ніколи не була щаслива, я тепер нещасна і ніколи, ніколи не буду щаслива, ніколи! Не примушуйте ж мене страждати ще більше! Клянусь, я приїду до Москви. А тепер розстаньмося! Мій милий, добрий, дорогий мій, розстаньмося!

Вона потиснула йому руку і стала швидко спускатися вниз, весь час оглядаючись на нього, і по очах її було видно, що вона справді не була щаслива. Гуров постояв трохи, прислухався, потім, коли все стихло, відшукав свою вішалку і пішов з театру.

VI

І Анна Сергіївна стала приїжджати до нього в Москву. Раз на два-три місяці вона виїздила з С. І казала чоловікові, що їде порадитися з професором про свою жіночу хворобу,— і чоловік вірив і не вірив. Приїхавши до Москви, вона зупинялась у "Слов'янському базарі" і зразу ж посидала до Гурова людину в червоній шапці. Гуров ходив до неї, і ніхто в Москві не знав про це.

Одного разу він ішов до неї отак зимового ранку (посланець був у нього напередодні ввечері і не застав). З ним ішла його дочка, яку хотілось йому провести до гімназії, це було по дорозі. Сипав лапатий мокрий сніг.

— Тепер три градуси тепла, а тим часом іде сніг,— говорив Гуров дочці.— Але ж це тепло тільки на поверхні землі, у верхніх же шарах атмосфери зовсім інша температура.

— Тату, а чому зимою не буває грому?

Він пояснив і це. Він говорив і думав про те, що ось він іде на побачення, і жодна жива душа не знає про це і, мабуть, ніколи не буде знати. В нього було два життя: одно явне, яке бачили і знали всі, кому це потрібно було, повне умовної правди й умовного обману, схоже зовсім на життя його знайомих і друзів, їй інше — що йшло таємно. І через якийсь дивний збіг обставин, може, випадковий, усе, що було для нього важливим, цікавим, необхідним, у чому він був щирий і не обманював себе, що становило зерно його життя, відбувалося потай від інших, а все те, що було його неправдою, його оболонкою, в яку він ховався, щоб сховати правду, як, наприклад, його служба в банку, суперечки в клубі, його "нижча раса", ходіння з дружиною на ювілеї,— все це було явне. І по собі він міркував про інших, не вірив тому, що бачив, і завжди припускав, що в кожній людині під покровом таємниці, як під покровом ночі, проходить її справжнє, найцікавіше життя. Кожне особисте існування тримається на таємниці, і, може, почасти тому культурна людина так нервово клопочеться про те, щоб поважалась особиста таємниця.

Провівши дочку до гімназії, Гуров пішов до "Слов'янського базару". Він скинув шубу вниз, піднявся наверх і тихо постукав у двері. Анна Сергіївна, одягнена в його улюблене сіре плаття, стомлена дорогою і чеканням, ждала його з учорашнього вечора; вона була бліда, дивилась на нього і не усміхалась, і ледве він увійшов, як вона вже припала до його грудей. Наче вони не бачились років зо два, поцілунок їх був довгий, тривалий.

— Ну, як живеш там? — спитав він.— Що нового?

— Зажди, зараз скажу... Не можу...

Вона не могла говорити, бо плакала. Одвернулась від нього і притулила хусточку до очей.

"Ну, нехай поплаче, а я поки посиджу",— подумав він і сів у крісло.

Потім він подзвонив і сказав, щоб йому принесли чаю; і потім, коли пив чай, вона все стояла, одвернувшись до вікна... Вона плакала від хвилювання, від тужної свідомості, що їх життя так сумно склалося; вони бачаться тільки потай, ховаються від людей, наче злодії! Хіба життя їх не розбите?

— Ну, перестань! — сказав він.

Для нього було очевидно, що це їх кохання скінчиться ще не скоро, невідомо коли. Лина Сергіївна прив'язувалась до нього все дужче, палко кохала його, і було б неможливо сказати їй, що все це повинно ж мати коли-небудь кінець; та вона б і не повірила цьому.

Він підійшов до неї і взяв її за плечі, щоб приголубити, пожартувати, і в цей час побачив себе в дзеркалі.

Голова його вже починала сивіти. І йому здалося дивним, що він так постарів за останні роки, так змарнів. Плечі, на яких лежали його руки, були теплі і здригалися. Він відчув жаль до цього життя, ще такого теплого і гарного, але, мабуть, уже близького до того, щоб почати блякнути і в'янути, як його життя. За що вона його кохає так? Він завжди здавався жінкам не тим, ким був, і кохали вони в ньому не його самого, а людину, яку створювала їх уява і якої вони в своєму житті жадібно шукали; і потім, коли помічали свою помилку, то все-таки кохали. І жодна з них не була з ним щаслива. Час минав, він знайомився, сходився, розлучався, але ні разу не любив; було все що завгодно, але тільки не кохання.

І тільки тепер, коли в нього голова стала сива, він покохав як слід, по-справжньому — вперше в житті.

Анна Сергіївна і він кохали одне одного, як дуже близькі, рідні люди, як чоловік і жінка, як ніжні друзі; їм здавалося, що сама доля призначила їх одне для одного, і було незрозуміло, навіщо він жонатий, а вона одружена; і паче це були два перелітні птахи, самець і самка, яких піймали і примусили жити в окремих клітках. Вони простили одне одному те, чого соромились у своєму минулому, прощали все в теперішньому і почували, що це їхнє кохання змінило їх обох.

Раніше в сумні хвилини він заспокоював себе всякими міркуваннями, які тільки спадали йому на думку, а тепер йому було не до міркувань, він почував глибокий жаль, хотілося бути щирим, ніжним...

— Перестань, моя хороша,— говорив він.— Поплакала — і буде... Тепер давай поговоримо, що-побудь придумаємо.

Потім вони довго радилися, говорили про те, як звільнити себе від потреби ховатися, обманювати, жити в різних містах, не бачитися подовгу. Як визволитися від цих нестерпних пут?

— Як? Як? — питав він, хапаючи себе за голову.— Як?

І здавалося, що іще трохи — і вирішення буде знайдено, і тоді почнеться нове, прекрасне життя; і обом було ясно, що до кінця ще далеко-далеко і що найскладніше і найважче тільки ще починається.